

Panorama de l'activisme lingüístico-cultural a la Franja de Ponent

Hèctor Moret

En el darrer quart del segle passat el jovent de la Franja de Ponent va comenar de moures per defensar la catalanitat lingüística i cultural d'aquest territori. Amb alts i baixos, encerts i desencerts, el panorama del moviment associatiu a favor de la llengua, vint-i-cinc anys més tard, prou esperanador.

Nota inicial

Abans d'intentar descriure l'actual associacionisme lingüístico-cultural a favor de la llengua i la cultura catalanes a la Franja d'Aragó, convé de recordar que la Renaixença —el moviment sòcio-cultural i polític que a partir de la segona meitat del segle XIX revitalitzà l'ús social i literari de la llengua catalana en gairebé totes les regions del domini lingüístico— no tingué cap mena de repercussió directa en el conjunt de les poblacions aragoneses de llengua catalana. No fou, doncs, fins a les dues darreres dècades del segle XX, amb l'adveniment i la consolidació de la democràcia formal a l'Estat espanyol i, després, amb la generalització del procés autonòmic, que es pogué parlar amb propietat de la presència activa en la societat d'aquestes comarques d'un moviment associatiu de caràcter lingüístico-cultural que defensa la difusió social i la dignificació de la llengua catalana.

Els anys de la transició

Les febles mostres d'interès des de l'interior de la Franja per la llengua i la cultura catalanes a l'Aragó quedaven molt lluny quan a la meitat de la dècada dels anys setanta del segle passat alguns jòvens socialment inquietos començaren a

moure's. Eren uns anys —els de l'anomenada transició política de la dictadura franquista a la democràcia formal— caracteritzats per una forta agitació social i política arreu de l'Estat. A les nostres comarques hi havia un debat permanent sobre el futur i la identitat sòcio-cultural del territori. Aquests jòvens, doncs, feren de la defensa i la dignificació de la llengua, i de la potenciació o recuperació de la cultura local, dues de les motivacions més rellevants dels seus afanys per transformar l'entorn polític i social més immediat.

Si bé aquestes persones ocupades i preocupades pel redescobrimient i la difusió dels trets identitaris del territori es van mostrar actives al llarg de gairebé totes les comarques catalanes d'Aragó, fou només a la Llitera on arribaren a organitzar-se, ni que fos d'una manera precària, i on les seues accions públiques transcendiren clarament l'àmbit local. Però, tot i que a la Llitera les activitats en favor de la dignificació de la llengua i la cultura locals foren moltes i diverses —de les quals es van fer ressò diversos mitjans de comunicació, tant de Catalunya com de l'Aragó—, la repercussió que tingueren en el conjunt de la societat lliterana —malgrat que sovint aquests jòvens enèrgics i inquietos s'enfrontaven amb els poders polítics de l'època— fou, en un primer moment, més aviat escassa.

Així a l'inici dels anys vuitanta, amb l'estabilització de la «reforma» política, l'efervescència social que havia caracteritzat una part del jovent lliterà en els primers anys del postfranquisme es refredà considerablement, de tal manera que optà majoritàriament per abandonar, com a col·lectiu —ni que fos incipient i inestable—, gran part de llurs reivindicacions identitàries, o bé per cercar solucions individuals per a les seues inquietuds socials i polítiques.

Tanmateix, l'aparent fracàs de les

Mapa de la Franja de Ponent

expectatives transformadores i identitàries d'aquests joves conscients dels temps canviants que els havien tocat de viure, no fou tan gran com en un primer moment podia semblar. Si més no, amb llurs accions havien estat capaços de crear prou caliu social –les condicions necessàries– perquè entre els anys 1985 i 1990 pogués aparèixer-hi un nou tipus de grups socials moti-

El naixement de les tres associacions és un dels fets més importants dels darrers cinc-cents anys a la Franja

vats també en la defensa de la llengua i la cultura catalanes de l'Aragó. Aquests nous col·lectius eren molt més organitzats i tenien més repercussió en la societat d'aquelles comarques. Això sí, no eren tan radicals, o apassionats, sinó més comprensius pel que fa a la pertinença político-administrativa de la Llitera, i del conjunt de la Franja, a l'Aragó, fet que en molts moments havia estat qüestionat, amb força, pels col·lectius de joves socialment actius a la Llitera, i en molta menor mesura a la resta del territori català de l'Aragó, en els anys de la transició¹.

Les tres associacions

Segurament el fet més important –o si més no un dels més significatius– ocorregut en els últims cinc segles de la història social de la llengua catalana a l'Aragó fou l'aparició –la irrupció, podríem dir-ne– en les darreres dues dècades de tres associacions culturals, a hores d'ara prou consolidades i arrelades en la societat de la Franja. Aquestes entitats han estat, d'una banda, capaces de reflectir, ni que siga tan sols amb la seua existència, un trencador canvi social en favor de la llengua catalana a l'Aragó i, d'una altra banda, han estat les impulsores d'aquest canvi; un canvi segurament encara massa tímid i lent, però sens dubte

constant i progressiu.

Si l'administració autonòmica aragonesa, i en alguna mesura també la societat aragonesa en general, ha començat a plantejar-se, ni que siga a batzegades fatigoses, la possibilitat d'un coneixement i un reconeixement més exactes i justos de la realitat –de la diversitat– lingüística i cultural aragonesa, ha estat, per la banda del català, en bona part gràcies a l'existència i a les activitats de tres entitats culturals que, pertanyent a uns àmbits comarcals ben concrets, saben col·laborar per mirar de defensar el futur de la llengua i la cultura catalanes en el conjunt de l'Aragó d'expressió catalana. Aquestes entitats són l'Associació de Consells Locals de la Franja, l'Institut d'Estudis del Baix Cinca i l'Associació Cultural del Matarranya. Amb diversa intensitat, totes tres han estat capaces d'articular destacats sectors de la societat civil de l'Aragó de llengua catalana –sens dubte la part d'aqueixa societat culturalment més dinàmica i transformadora–, sempre amb la idea que la defensa i la difusió de la llengua s'ha de fer a partir de l'assumpció que

aqueix territori és un fragment –algú potser encara dirà que marginal o perifèric– de la comunitat lingüística que s'estén de Salses a Guardamar i, ara amb més raó que mai, de Fraga a Maó; i encara a l'Alguer.

L'Associació de Consells Locals de la Franja²

La primera entitat d'abast supralocal activa en defensa de la llengua i la cultura catalanes sorgida a l'interior de

l'Aragó catalanòfon és l'Associació de Consells Locals de la Franja (ACLFL). Comença a formar-se, d'una manera més o menys informal i espontània, cap a l'any 1982. Fou llavors que diferents grups locals –que ja s'havien mostrat actius en la dècada anterior en la defensa i dignificació de la llengua catalana–, especialment de les comarques de la Llitera i la Baixa Ribagorça,

La revista i els premis infantils *Desperta Ferro!* signifiquen un revulsiu a la Llitera i a la Baixa Ribagorça

van veure la necessitat de crear una associació que fos capaç d'aplegar esforços en aquesta línia. La fundació un xic més estructurada dels Consells Locals de la Franja es fa en una reunió al despoblat lliterà de Rocafort la primavera de 1984. Amb tot, la legalització com a associació cultural no fou fins a 1986, any en què aquesta entitat cultural va rebre l'impuls definitiu gràcies, en part, a la gran activitat social promoguda al llarg de la Franja durant la celebració del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana.

Una de les primeres activitats públiques d'aquesta entitat en l'àmbit estrictament comarcal fou la publicació, a finals de 1986, del número 0 de la revista *Desperta Ferro!*, una publicació en català d'informació general que nasqué amb el propòsit de ser la revista de les comarques catalanoparlants d'Aragó. De primer era de periodicitat trimestral, però a poc a poc l'aparició de *Desperta Ferro!* es va anar espaïant i el darrer número es publicà l'hivern de 1991. Cada número conté un breu dossier d'informació social, econòmica i cultural sobre una població o una comarca de la Franja, a més de nombrosos articles breus d'anàlisi econòmica i política, d'erudició local i comarcal i, especialment, de reivindicació lingüístico-cultural. Sovint també s'hi inclouen textos de creació literària

¹ Per a més detalls sobre la història i les activitats d'aquests incipients grups de joves lliterans socialment inquietos, vegeu: Josep Espluga i Hèctor Moret, "Sobre la 'transició' a la Llitera (1976-1979). El tímid despertar de la identitat sociocultural d'una comarca perifèrica", dins *El contemporani*, 21-22 (Barcelona, maig-desembre 2000), pp. 55-63.

² Per a descriure la història i les activitats d'aquesta entitat, i de les dues subsegüents, he tingut presents, a més de publicacions i circulars internes de les tres associacions i diverses entrevistes, els capítols que els dedica l'obra col·lectiva *Terra i Llibertat*. 100 entitats dels Països Catalans (Edicions 62, Barcelona 2000), pp. 54-55, 103-105 i 131-133.

d'escriptors nascuts, com la major part de la resta de col·laboradors de la revista, a les comarques catalanòfones d'Aragó.

Si bé *Desperta Ferro!* va desaparèixer, els premis de literatura infantil i juvenil *Desperta Ferro!* s'han mantingut. Són convocats anualment, des de 1988, per l'ACLF i tenen per destinataris els xiquets i xiquetes que estudien català, com a assignatura optativa, en els centres educatius de la Franja d'Aragó des del curs 1984-1985.

La posterior aparició pública de l'Institut d'Estudis del Baix Cinca i de l'Associació Cultural del Matarranya contribuï a frustrar la pretensió inicial de l'ACLF d'establir un àmbit unitari d'actuació a les comarques catalanes d'Aragó. Com que aquestes entitats actuen en dues comarques ben definides (Baix Cinca i Matarranya), l'ACLF ha tendit a circumscriure's a les comarques de la Baixa Ribagorça i, sobretot, a la Llitera, per bé que, amb els pas dels anys, lamentablement, les activitats públiques l'ACLF han esdevingut gairebé testimonials.

L'Institut d'Estudis del Baix Cinca

D'una manera semblant al naixement de l'ACLF sorgeix una associació cultural per tal d'afavorir la cultura i la llengua de Fraga. En foren promotores algunes persones vinculades a la capital del Baix Cinca que ja a les acabades del franquisme s'havien mostrat preocupades per la precària situació social del català a Fraga. Aquest grup, format, d'una manera més o menys informal i espontània, en 1979, es legalitza en 1983 amb el nom d'Institut d'Estudis Fragatins-AFRAGA. Als inicis de 1990 aquesta entitat esdevingué Institut d'Estudis del Baix Cinca, amb el propòsit d'ampliar els interessos culturals de l'associació i d'obrir-la a la resta de poblacions de la comarca.

Paral·lelament a la publicació de *Desperta Ferro!* de l'ACLF, des de Fraga s'edita a partir de final de 1988 la revista *Batecs*, una publicació de caire miscel·lani que

conté tota mena d'articles breus (informació general, textos de creació literària, d'erudició local, de reivindicació lingüístico-cultural, d'anàlisi econòmica i política, etc.), però sempre relacionats d'una manera directa amb Fraga; només ocasionalment hi trobarem articles centrats en altres poblacions del Baix Cinca i, ja en els últims números, en el conjunt de l'Aragó catalanòfon. El març de 1997 es dona per finalitzada la història de la revista *Batecs*—de la qual es publicaren 16 números, el darrer el maig de 1995— amb l'edició del primer número de *Batecs Informatiu*, butlletí intern de l'Institut d'Estudis del Baix Cinca destinat als seus associats (en l'actualitat poc més de dos-cents) i el primer número de *Cinga*, l'anuari d'investigació d'aquesta mateixa entitat.

A més de les publicacions periòdiques, l'IEBC ha editat diverses monografies en català relacionades amb el

Baix Cinca en general i amb la ciutat de Fraga en particular (historigrafia, llengua, economia, biologia, arqueologia, etc.), textos que sovint s'han agrupat en dues col·leccions de llibres: «La Sitja» (amb divuit volums editats fins ara) i «Gallia Flavia» (amb cinc volums).

A més d'una activitat editora quasi frenètica, l'IEBC s'ha ocupat de l'organització de nombrosos actes de reivindicació lingüística i de dinamització cultural, com ara la celebració de seminaris de cultura popular, cursos de català per a adults, xerrades culturals, organització de congressos, jornades culturals i sopars literaris, convocatòria de beques d'investigació, concessió dels premis 6 de Novembre de la Franja a la normalització lingüística, i un llarg etcètera.

L'Associació Cultural del Matarranya

L'any 1989 és el de la fundació de l'Associació Cultural del Matarranya (ASCUMA), amb seu a Calaceit. Com en les dues entitats descrites fins ara, també l'ASCUMA és resultat d'intentar aplegar esforços de persones i reduïts grups, en aquest cas dispersos al llarg del Matarranya, que des de feia gairebé una desena d'anys s'havien sentit motivats en la defensa i la dignificació de la llengua catalana a l'extrem sud de l'Aragó catalanòfon.

Abans de la fundació formal de l'ASCUMA, algunes de les persones compromeses en el foment de la llengua i la cultura catalanes al Matarranya ja s'havien agrupat a l'entorn de la revista *Sorolla't*, una publicació periòdica amb redacció a Calaceit interessada prioritàriament en la descripció d'aquesta comarca. El primer número de *Sorolla't* s'edita pel setembre de 1986 gràcies a la voluntat d'un grup de jòvens inquiets del Matarranya i de la veïna comarca de la Terra Alta, ja dins la Comunitat Autònoma de Catalunya. Si bé molts dels articles dels primers números de *Sorolla't* tenien un clar tarannà ecologista i alternatiu, des del número 5

Comarca del Matarranya

(març de 1988) la publicació pren un caràcter més clarament cultural que no pas de reivindicació ecologista. A partir d'aquest número desapareixen gairebé del tot les col·laboracions fetes des de la Terra Alta, i els set darrers números se centren en aspectes culturals i de reivindicació lingüístico-cultural (toponímia, etnologia, llengua, història local, etc.) del Matarranya. El darrer número de *Sorolla't*, l'11, es va publicar pel desembre del 2000.

Les activitats de l'Associació Cultural del Matarranya acosten la població de la comarca a la llengua i la cultura catalanes

Pel març de 1995, l'Associació Cultural del Matarranya inicia la publicació del butlletí intern *Sorolla't informatiu*, dirigit als associats (actualment gairebé tres-cents) però amb una àmplia difusió per tota la comarca. Aquesta publicació, a més d'informació interna de l'associació, també conté, en quatre pàgines, diverses reflexions i breus articles d'actualitat cultural i social del Matarranya. Fins ara s'han publicat 12 números de *Sorolla't informatiu*, l'últim l'abril del 2000.

A més de la revista *Sorolla't* i del butlletí *Sorolla't informatiu*, l'ASCUMA és també l'entitat editora de dues col·leccions de llibres: «Lo Trull», que aplega obres d'investigació centrades en la comarca del Matarranya, amb set treballs publicats fins ara; i «Lo Trull», que acull obres de creació literària en català d'autors matarranyencs, amb sis volums publicats.

Entre les nombroses activitats de promoció social de la llengua i la cultura catalanes dutes a terme per l'ASCUMA (xerrades, organització de cursos de català per a adults, jornades d'estudis, conferències, exposicions d'artistes matarranyencs, etc.) es destaquen les dinàmiques trobades culturals del Matarranya que cada estiu, des de 1988, se celebren en diferents localitats de la comarca. Aquests encontres tenen una bona incidència en la vida cultural i social del Matarranya.

La coordinació associativa

Si bé pot semblar, amb raó, que tres associacions amb uns mateixos objectius socio-culturals són massa per a un territori tan petit i, sobretot, tan poc poblat com la Franja de Ponent (coneguda, des de l'Aragó interior, per *Franja Oriental de Aragón*), cal dir que les tres entitats dinamitzadores de la llengua i la cultura catalanes (ACLF, IEBC i ASCUMA) s'han coordinat des d'un primer moment. Ha estat i és una coordinació tan estreta que, vista des de fora –i especialment des de dins del territori–, pot fer la sensació que es tracta d'una mateixa entitat que pren noms diferents segons en quin àmbit comarcal s'actua: ACLF a la Llitera i, secundàriament, la Ribagorça, IEBC a la comarca del Baix Cinca i ASCUMA al Matarranya.

I aquesta imatge unitària pren més força perquè moltes activitats són fetes d'una manera conjunta. Per exemple, les tres associacions fan conlloga per editar els llibres de les col·leccions «La Gavella» (centrada en l'assaig i els treballs de recerca que s'ocupen del conjunt de l'Aragó catalanòfon, amb set volums editats fins ara) i «Quaderns de la Glera» (col·lecció dedicada a recollir textos de creació literària d'autors aragonesos, amb dotze números editats entre 1991 i 1993). També es coordinen per fer públiques les convocatòries dels premis Amanda Llebot per a treballs literaris o estudis relacionats amb la Franja, o per organitzar nombroses campanyes generals de sensibilització i dinamització lingüístico-cultural: «A l'Estatut d'Aragó, català també», «Català a l'escola», «Manifest per la cooficialitat del català a Aragó», etc.

Les tres entitats es presenten com si fossen una de sola quan és requerida llur col·laboració o opinió des de les institucions autonòmiques aragoneses (Govern d'Aragó, Corts Aragoneses o el Justícia d'Aragó), o quan han de presentar alguna demanda o petició, cosa que passa sovint, davant aquestes mateixes institucions autonòmiques. L'exemple més recent de les actuacions conjuntes de les tres associacions prop de l'administració autonòmica aragonesa és llur participació des de 1997 amb una veu única, però matisada –formant part de la Plataforma de Llengües Minoritàries d'Aragó, és a dir, al costat d'entitats motivades en la

defensa i la dignificació de l'aragonès–, en la comissió de les Corts Aragoneses encarregada de l'estudi i l'elaboració de l'avantprojecte de la llei de llengües d'Aragó, una llei encara pendent d'aprovació però que ha de contenir, si tot va com ha d'anar, la cooficialitat, juntament amb el castellà, del català i l'aragonès en els territoris en què aquestes dues últimes llengües romàniques són parlades.

La coordinació de les tres associacions els dona força davant les institucions aragoneses

En aquest punt cal assenyalar que, mentre l'IEBC, des de finals de 1989, i l'ASCUMA, des dels inicis de 1998, estan adscrites, com a entitats culturals autònomes, a l'Institut de Estudios Altoaragoneses i a l'Institut de Estudios Turolenses, respectivament, l'ACLF s'ha estimat més de mantenir-se desvinculada del tot de les institucions culturals que depenen orgànicament i econòmicament de les diputacions provincials aragoneses (tal com dèiem, la veu és única, però matisada).

Potser l'activitat conjunta que darrerament ha tingut més repercussió social a l'Aragó catalanòfon, i a la resta del domini lingüístic, ha estat l'edició, el novembre del 2000, del primer número de la revista mensual *Temps de Franja*. Les característiques d'aquesta revista (monolingüisme català, actualitat informativa, breus articles d'opinió, visió unitària de la Franja d'Aragó, gran nombre de col·laboradors, etc.) coincideixen gairebé plenament amb les que tenia, ja fa deu anys, la revista *Desperta Ferro!*

Els Casals Jaume I

Per a completar el panorama de l'activisme lingüístico-cultural a la Franja, cal fer esment, ni que siga breument, de l'aparició en el territori, fa un parell d'anys, dels Casals Jaume I, xarxa d'entitats político-culturals impulsada des del sud dels Països Catalans per Acció Cultural del País Valencià. En tot moment, els Casals han comptat també amb l'empara i l'estímul de

l'IEBC. Actualment a la Franja hi ha oberts un Casal Jaume I a Mequinensa (1999) i un altre a Fraga (2001), i es gestiona l'obertura de nous casals a Calaceit i a Benavarri.

Els Casals Jaume I de Mequinensa i Fraga editen en paper un butlletí intern bimestral des de finals de 1999 per tal d'informar els seus associats de les activitats que es volen dur a terme. Tanmateix, crec que convé deixar apuntat que els Casals fan un ús dinàmic d'Internet, on mantenen una pàgina web operativa i bastant visitada –també l'IEBC i

l'ASCUMA des de fa tres o quatre anys tenen pàgines web obertes a Internet–. Aquest mitjà serveix per a establir contactes i bescanviar experiències amb les persones inquietes per la presència de la llengua i la cultura catalanes a l'Aragó, i amb les persones i les entitats socio-culturals que a tots els Països Catalans s'ocupen de la defensa, la dignificació i la

difusió de la cultura i la llengua catalanes.

Els Casals Jaume I fan moltes activitats, molt sovint amb la inequívoca

quest tombant de mil·lenni. Aquestes activitats són de constant recerca i reivindicació identitàries i de permanent compromís polític i social, molt semblants a les que tenien moltes de les accions que fa ara vint-i-cinc anys van dur a terme els incipients grups de joves lliterà que a l'inici d'aquesta descripció he intentat d'apuntar.

Finalment assenyallem que tot sembla indicar que els Casals Jaume I han sabut connectar ben ràpidament amb les inquietuds socials i polítiques (i també amb les lúdico-recreatives) d'una bona part de les noves generacions d'habitants d'arreu de la Franja, una connexió que, per moltes raons, no acabaven d'aconseguir del tot cap de les tres associacions culturals «tradicionals» que encara avui malden, per una altra banda prou reeixidament, per la promoció, la dignificació i la difusió de la llengua i la cultura catalanes a l'Aragó. ♦

voluntat de fomentar la llengua i la cultura catalanes, i gairebé sempre en el marc, en la idea política, dels Països Catalans com a nació unitària dels catalans. Unes activitats que, més que tenir un clar to cultural, si més no en el sentit que tradicionalment s'ha donat al terme *cultura*, presenten un tarannà més aviat lúdico-recreatiu propi de la cultura jove, alternativa i ecologista d'a-

Rutes culturals al Vendrell durant tot l'any

El Vendrell compta amb una àmplia oferta cultural. Per aquest motiu s'han dissenyat diverses rutes que permeten conèixer la vida de personatges il·lustres com Pau Casals i Àngel Guimerà o assistir a audicions d'orgue a l'església i concerts a l'Auditori Pau Casals.

Pau Casals ha estat un dels violoncel·listes més grans de tots els temps. Més enllà de la música, va esdevenir un defensor incansable de la pau i de la llibertat dels pobles en una època trasbalsada per les guerres i l'opressió. Va residir a Catalunya, a Espanya, als Estats Units, a França i a Puerto Rico, països on es va relacionar amb les personalitats més destacades del moment.

La Vil·la Casals, situada al barri marítim de Sant Salvador, és un museu que recupera l'atmosfera familiar i la bellesa que tenia la casa en els seus millors temps. S'hi explica la història i la personalitat del músic a través d'un extens patrimoni artístic i documental.

Davant la Vil·la Casals hi ha l'Auditori Pau Casals, que compta amb una programació estable de música durant tot l'any, de la qual cal destacar el Festival Internacional de Música Pau Casals, que té lloc durant els mesos de juliol i agost.

Al centre del Vendrell, l'últim dissabte de cada mes, a les 10 del matí, es pot assistir a l'audició de l'orgue barroc (1777), situat al centre del cor de l'església parroquial. Pau Casals sentia un gran afecte per aquest orgue, ja que el seu pare n'havia estat l'organista. També podem visitar la casa nadiua de Pau Casals, on es pot fer un recorregut per la infantesa i els seus inicis en el món musical.

Al mateix carrer, la Casa Museu Àngel Guimerà conserva l'ambient d'una casa pairal del segle XIX. Entre els records que s'hi guarden es poden trobar l'àlbum de signatures que la vila del Vendrell va oferir-li el 1909 amb motiu del seu homenatge, el diploma de Mestre en Gai Saber, obtingut l'any 1877 en els Jocs Florals de Barcelona, i fotografies d'actors i actrius que interpretaren algunes de les seves obres.

Per acabar, una altra visita obligada és la del Museu Deu, que conté una de les col·leccions d'art més importants del país, amb peces que van des del segle XII fins als nostres dies: talles, catifes, bacines, escultures i obres de pintura, orfèbreria, vidre i ivori.

Els tiquets d'aquestes rutes tenen una durada de 6 mesos i es poden adquirir en qualsevol dels museus o a l'Auditori Pau Casals. Per a més informació, cal adreçar-se al tel. 977 66 56 84 (Cal Guimerà) o al tel. 977 68 34 68 (Auditori).